УДК 316.772.4:81'243
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.51-3.20

Чередник Л. А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

РОЛЬ ПЕРЕКЛАДУ В КРОСКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено теоретичному аналізу розвитку кроскультурної комунікації та дослідженню перекладу як важливого її складника. Автор у своїй науковій розвідці зазначає, що кроскультурна комунікація, спричинена зростанням упродовж останніх років багаточисленних економічних, торговельних, культурних контактів, відіграє значну роль у сучасному світі. У дослідженні прослідковуються етапи становлення міжкультурної комунікації, починаючи від античного періоду до сьогодення. Науковиця підкреслює, що термін «міжкультурна комунікація» є багатоплановим і складається із двох основних складників (комунікація і культура) і тому потребує міждисциплінарного дослідницького підходу. Розглянуто праці провідних зарубіжних учених, присвячені значущим проблемам кроскультурної комунікації, охарактеризовано наукові погляди Е. Холла, Г. Трейгера, К. Клакхона, Ф. Стродбека, Л. Самовара, Р. Портера на різні аспекти цього питання. Також вивчалося висвітлення цього питання в дослідженнях українських учених. У статті розглядалася ґенеза розуміння сутності перекладу як діалогу й підкреслювалась багатозначність цього терміна. Зазначалося, що саме перекладу належить вагома роль у процесі інтеркультурної комунікації, оскільки він передбачає подолання культурної дистанції між комунікантами і спрямований на забезпечення їх порозуміння, руйнує міжмовний та міжкультурний бар'єр, сприяє формуванню специфічного національно-культурного менталітету. Встановлено, що переклад – це широкий діалогічний процес між автором і читачем за посередництвом перекладача, що містить рецепцію та інтерпретацію як основу встановлення діалогу власне між текстом і перекладачем. Особливим видом міжкультурної комунікації є художній переклад. Цей різновид перекладу можна вважати справжнім витвором мистецтва слова, виявом найвищої майстерності й поетичного таланту перекладача. Особистість перекладача стає своєрідним провідником у процесі не тільки покращення мовного спілкування між представниками різних націй, а й становлення міжкультурного діалогу між ними.

Ключові слова: комунікація, кроскультурна комунікація, інтеркультурна комунікація, переклад, художній переклад.

Постановка проблеми. Зростання інтеграційних процесів у сучасному світі, пов'язаних із розширенням економічних, торгівельних і культурних контактів, можливістю навчання за кордоном, активізацією зарубіжного туризму та багатьох інших факторів, стрімко актуалізували проблеми кроскультурної взаємодії та спілкування. Науковці суголосні в тому, що явище комунікації надзвичайно складне й потребує міждисциплінарного дослідницького підходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині проблема міжкультурної комунікації цікавить багатьох вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких слід назвати Ф. Бацевича, О. Фролову, І. Бахова, Н. Калашник, О. Кричківську, Е. Холла, Дж. Трейджера, Т. Грушевицьку, В. Кан-Калика, Ф. Стродбека, С. Тер-Мінасову та багатьох інших.

Формулювання мети статті. Особливої уваги заслуговує переклад як один із різновидів міжкультурного спілкування. **Метою** нашого дослідження є аналіз розвитку кроскультурної комунікації та дослідження перекладу як важливого чинника міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Виникнення міжкультурної комунікації, як і більшості наук, було зумовлено потребами суспільства. Дослідники суголосні в тому, що початки спілкування між представниками різних держав сягають ще античних часів, коли людям доводилося встановлювати різні контакти з чужинцями, а це вимагало толерантності і певних знань про культурні відмінності між народами.

Зазначимо, що в ті далекі часи процес комунікації давньогрецькі філософи пов'язували з риторикою. Саме тому спілкування розвивалося у двох напрямках: логічному і літературному. Перший йшов від Аристотеля, який вважав, що оскільки хороша промова має бути переконливою, то й ефективна мова теж, зрештою, зводиться до переконливості, тобто здатності за допомогою ораторської майстерності завоювати довіру та симпатію слухачів. Інший напрям був заснований Ісократом, на думку якого, хорошою промовою є та, яку пишно прикрашено й побудовано за всіма канонами естетики. Логічний напрям існував до еллінізму, а згодом його було витіснено літературним.

Зазначимо, що давньогрецький філософ Платон, учень Сократа, в діалозі «Федр» уперше називає письмо й мовлення «способами обміну інформацією між людьми» [1, с. 186].

Великі географічні відкриття, розпочаті в добу Відродження, сприяли посиленню не тільки економічних, а й культурних зв'язків між народами. Із появою дипломатичних відносин інформація про національно-культурні особливості різних країн стала складником професійної міжнародної діяльності.

Особливо гостро проблема комунікації між народами постала після Другої світової війни. У ті тяжкі часи було накопичено величезний досвід інтернаціональної співпраці, зокрема активістів Корпусу миру, яких відряджали до різних країн для допомоги. Але брак знань і навичок у міжкультурному та міжетнічному спілкуванні часто призводив до невдач у позитивних намірах волонтерів.

Із метою подолання цих негативних наслідків у 1946 році в США було створено спеціальний заклад – Інститут служби за кордоном (Foreign Service Institute), що мав на меті підготовку міжнародних військових та інших фахівців для роботи в інших країнах, дипломатів, волонтерів Корпусу миру, розвідників.

Одним із завдань цієї організації стало сприяння усуненню міжрасових та міжетнічних конфліктів. Очолив Інститут американський культурний антрополог, кроскультурний дослідник, основоположник проксеміки, Едвард Холл. Як досвідчений організатор і прекрасний учений він зібрав сильну команду професіоналів, запросивши фахівців із різних галузей: психологів, соціологів, культурологів, антропологів та ін. Державний департамент США доручив спеціалістам Інституту розробити програму адаптації американських дипломатів та ділових людей за кордоном. Робота над програмою тривала упродовж 1951–1955 років.

Поширеною є думка, що саме тоді, у 1950-х роках XX століття, і виникло поняття «міжкультурна комунікація», тлумачення якого можна знайти у працях Е. Холла «Німа мова» («The Silent Language», 1959) та «Культура як комунікація» («Culture as Communication», 1954).

Е. Холл та його однодумець Г. Трейгер, який теж працював в Інституті, під комунікацією розуміли ««ідеальну мету, до якої має прагнути людина у своєму бажанні якомога краще й ефективніше адаптуватися до навколишнього світу» [2].

Згодом у книзі «Поза межами культури» («Beyond Culture», 1976) Е. Холл говорить про те, що, на його думку, «існують певні параметри міжкультурної комунікації – виміри культури, які й пов'язують соціальні суспільства і нації, а також визначають специфічність кожної з культур» [3]. Варто зазначити, що у цій праці Е. Холл виділяє контекст як один із характеристик культурного соціуму. На думку вченого, труднощі в здійсненні міжкультурної комунікації виникають не через мовний код або набір символів, а через контекст, який може містити декілька значень. Без контексту код взагалі вважається неповним, недосконалим, оскільки він є лише частиною того повідомлення, що передається комуніканту.

Крім того, в монографії «Німа мова» («The Silent Language») Е. Холл розвивав свої ідеї та доводив тісний зв'язок культури з комунікацією. Він писав: «Культура – це комунікація, а комунікація – це культура» [4].

Спираючись саме на це твердження американського дослідника, західні учені почали зображати культуру у вигляді айсберга, в основі якого лежать культурні цінності та норми, а його вершиною є індивідуальна поведінка людини, котра зумовлюється ними і проявляється насамперед у спілкуванні з іншими людьми. Тобто для кожної людини значущим є досвід інших культур, а всяка культура існує для того, щоб вижити, і, як правило, потребує взаємодії з іншими культурами.

Американські дослідники К. Клакхон та Ф. Стродбек продовжили пошуки Е. Холла і запропонували свою методологію вивчення культур різних народів. Вони вважали, що основні відмінності культур можна встановити за відношенням індивідуальних культур до певних концептів, з-поміж яких уваги заслуговують особливості природи індивіда, ставлення людини до природи, концепту часу, оцінювання її активності/пасивності тощо.

Із середини 60-х років минулого століття проблеми міжкультурної комунікації починають цілеспрямовано вивчатися в Пітсбургському університеті (США). Учені прийшли до висновку, що «мова є одним із засобів сприйняття предметів і явищ членами певної культурної групи» [5, с. 108]. Так, відомі американські вчені Л. Самовар і Р. Портер у своїй праці «Intercultural Communication: A Reader» підтримали такий парадигмальний підхід і висловили думку про те, що «невербальні символи, які позитивно оцінюються і сприймаються однією культурою, можуть одержати негативну інтерпретацію й оцінювання у носіїв іншої культур» [6].

Особливої актуальності навички у сфері міжкультурного спілкування набули в часи бурхливого розвитку міжнародних контактів, які розпочалися в 70-ті роки XX ст. Це було зумовлено практичними потребами, що виникли внаслідок стрімкого економічного розвитку багатьох регіонів і країн, глобалізації економічної діяльності загалом. Слід зазначити, що з кожним наступним роком зростала інтенсивність контактів між представниками різних культур.

Саме в той період у науковій літературі з'явилося тлумачення терміна «міжкультурна комунікація» у вузькому значенні, яке можна знайти в роботі Л. Самовара і Р. Портера «Комунікація між культурами» («Communication between Cultures», 1972). Дослідники стверджували, що у процесі комунікації завжди відбувається обмін повідомленнями, тобто здійснюється передача інформації різного характеру між учасниками спілкування. У 70-х роках сформувався і науковий напрямок, серцевиною якого стало вивчення не тільки комунікації, а й тих комунікативних невдач та їхніх наслідків, що мають місце у ситуаціях міжкультурного спілкування.

У сучасному світі, для якого характерними ознаками є постійне нарощування інформаційного потенціалу, розвиток інтеграційних процесів, розмивання усталених кордонів, особливої актуальності набуває потреба в науковому осмисленні феномену міжкультурної комунікації, іманентна природа якого докорінно змінилася завдяки появі нових комунікаційних можливостей кількох останніх десятиліть. Нині термін «міжкультурна комунікація» має безліч тлумачень, ураховуючи багатозначність дискурсу. Його продовжують вивчати соціологи, філософи, лінгвісти, культурологи та представники інших наук.

Слід зазначити, що в сучасній Україні дослідження концепту «міжкультурна комунікація» перебуває на етапі становлення. Різні визначення цього терміна зустрічаємо в працях В. Андрущенка, Л. Губерського, В. Євтуха, А. Єрмоленка, Г. Касьянова, Л. Нагорної, В. Бакірова, Н. Костенко. Л. Сокурянської, Ю. Сороки та багатьох інших українських учених. Зазначимо, що більшість науковців тлумачать цей термін як взаємодію між представниками різних культур у багатоманітних формах, а саме: обмін інформацією, думками, почуттями. Це виявляється в особистих контактах, бізнесі, науковому та освітньому світі, туризмі, спорті тощо.

Інші дослідники (зокрема О. Кучмій і Л. Губерський) під міжкультурною комунікацією розуміють «адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур» [7, с. 156].

Слід підкреслити, що кожна особистість, яка є посланцем культури певної нації, завжди репрезентує ще й свою власну субкультуру, успадковану від родини (правила, норми, традиції, звичаї тощо).

Важливим лінгвістичним компонентом міжкультурної комунікації є переклад. Варто зазначити, що наука про переклад теж пройшла досить тривалий шлях свого розвитку.

У різні періоди життя людського суспільства до перекладу ставилися неоднаково. Так, у трактатах давньоримського політичного діяча, видатного оратора, філософа та літератора Цицерона, який перекладав праці Платона і Демосфена, є згадки про

переклад та перекладачів, роздуми про теоретичні проблеми перекладацької діяльності. Зазначимо, що саме у працях Цицерона вперше з'являється опозиція категорій теорії перекладу, зокрема протиставлення вільного перекладу буквальному. Найголовнішою працею цього великого античного мислителя щодо цієї проблеми стала передмова до власних перекладів промов «Про вінок» Демосфена й Есхіна, відома також під назвою «De optimo genere oratorum» («Про кращий рід оратора»). Важливим у праці є те, що її автор чітко розрізняє переклад і літературну творчість. Цицерон зазначає, що перекладає тексти промов не як простий перекладач («interpres» у значенні «тлумач»), а як письменник (можливо, саме тому Цицерон дозволив певну свободу в перекладах). Загалом зберігаючи структуру фраз оригінальних текстів, порядок розташування слів, фігури мови, взаємозв'язок думок, він використовує слова, звичні в латинському середовищі. Цікаво, що Цицерон не прагнув передати текст достеменно, зберігаючи ту чи іншу кількість слів, головним для нього було передати саме поняття, його сенс. Сучасною мовою можна сказати, що Цицерон мав на увазі перифрази, коли одне слово оригіналу, не маючи в мові, на яку перекладають, однослівного еквівалента, замінюється в перекладі поєднанням декількох слів. Крім того, Цицерон уважав, що переклад набагато нижче літературної творчості.

Як це не парадоксально, але язичницький письменник Цицерон виявився творчим «наставником» глибоко побожного християнина, що взявся за переклад Святого Письма. Це був Ієронім Стридонський, християнський теолог, письменник IV ст. н.е., перекладач тексту Біблії з грецької на тогочасну латинську мову, відомої під назвою «Вульгати». У своєму трактаті «Лист до Памахія про версійні способи перекладу» головною метою перекладача він уважав уміння передати зміст твору.

Відомо, що з давніх-давен Ієроніма визнають духовним наставником і покровителем усіх перекладачів. День пам'яті святого (30 вересня) за католицьким календарем вшановується як Міжнародний день перекладачів, встановлений Міжнародною федерацією перекладачів, починаючи з 1991 року.

Якщо в добу Відродження переклад сприймали частіше негативно, як крок назад від першоджерела, то відомий письменник іспанського Ренесансу М. Сервантес вустами свого улюбленого героя Дон-Кіхота зіставляв переклад із виворотом фламандського килима.

Католицький священик, ініціатор руху в Церкві, що увійшов в історію під назвою Реформація, Мартін Лютер, який зробив переклад «Біблії» німецькою мовою, уважав, що головне завдання для перекладача – це передати зміст твору. «Перекласти – значить висловитися правильно і повно засобами однієї мови, щоб зберегти зміст іншої» [8].

Німецький філолог XVIII століття В. Грімм створив навіть дивовижну метафору, за допомогою якої порівнював процес перекладу із цікавою морською подорожжю або переправою на інший, невідомий, берег.

Сучасний лінгвіст В. Вілсс уподібнював роботу перекладача поведінці штурмана під час польоту: важливо обрати правильний курс і постійно коригувати його. Але шлях цей завжди буває не прямим, а зигзагоподібним.

Слід підкреслити, що для сучасної лінгвістики характерним є підвищений інтерес до проблем перекладу, що є важливою умовою зростання ролі процесів міжкультурної комунікації в реаліях сьогодення.

Самостійні дослідження цього особливого виду мовленнєвої діяльності почали формуватися лише з початку XX століття, яке П. Ф. Кайе назвав «століттям перекладу». Можливо, саме тому донині не існує єдиної загальноприйнятої назви даної науки. У науковій літературі зустрічаються такі терміни: наука про переклад, транслатологія, перекладання, перекладознавство, теорія перекладу. У різних мовах є розбіжності у назві цього засобу комунікації, наприклад: англ. a Science of Translating, translation studies; ісп. traductologie, traductologia; фр. traduction; іт. Traduzione; нім. Übersetzungswissenschaft, Translatorik, Translatologie, Translation.

На нашу думку, багатозначність терміна пояснюється різницею у значенні, яке він вміщує. По-перше, переклад – це вид розумової діяльності, процес передачі змісту, вираженого однією мовою засобами іншої. В українській мові для цього існує термін «перекладання». По-друге, переклад – результат цього процесу, тобто текст (усний чи письмовий). Та, незважаючи на те, що ці поняття є різними, вони становлять діалектичну єдність й органічно доповнюють один одного.

Зазначимо, що багато сучасних лінгвістів уважають, що існує ще одне більш широке поняття, ніж переклад, а саме поняття двомовної комунікації. Головне місце у цьому процесі належить мовному посередництву, до якого відносять переклад, реферування, переказ та інші адаптовані перекладання.

Особлива роль у міжкультурній комунікації належить художньому перекладу, завдяки якому читач має унікальну можливість ознайомитися із творами світових митців рідною мовою. Крім того, на думку дослідниці Р. Зорівчак, художній і науково-технічний переклад відіграють важливу роль у процесі утворення і вироблення норми літературної мови – «основної прикмети повноцінної нації» [9, с. 117].

Серед літературознавців і письменників поширеною є думка про переклад як своєрідний акт творчості. Так, відомий українського поет і перекладач, вдумливий теоретик перекладу М. Рильського, писав: «Переклад – це також творчість, як і оригінальний твір, якщо це справжній переклад» [10, с. 147]. У своєму сонеті «Мистецтво перекладу» (1940) М. Рильський (услід за В. Гріммом) створив своєрідну метафору перекладача: поет порівнює його з мисливцем, а сам процес перекладання – як «полювання» за необхідним, влучним словом.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що термін «міжкультурна комунікація» є багатоплановим і складається із двох основних складників: комунікація і культура.

У процесі міжкультурної комунікації відбувається не лише процес пізнання, а й взаємозбагачення, оновлення, що стає могутнім стимулом подальшого розвитку обох культур.

Переклад є важливим компонентом процесу міжкультурної комунікації і надає можливості формувати та збагачувати власну культуру шляхом ознайомлення, усвідомлення та запозичення через осмислення набутків іншого народу.

Перекладач стає провідником у процесі встановлення культурного зв'язку між мовцями і сприяє подоланню мовних бар'єрів, встановленню контакту між ними.

Література:

1. Донець П.Н. Основи загальної культури міжкультурної комунікації: науковий статус, понятійний апарат, мовний та немовний аспекти, питання етики та дидактики. Харків : Штрих, 2001. 386 с.
2. Едвард Холл і його концепції. URL: https://uk.erch2014.com/publikacii/91872-holl-edvard-i-ego-koncepcii.html.

3. Edward T. Hall. Beyond Culture. URL: https://monoskop.org/images/6/60/.
4. Edward T. Hall. The Silent Language.URL: https://monoskop.org/images/5/57/.
5. М'язова І.Ю. Особливості тлумачення поняття «міжкультурна комунікація». *Філософські проблеми гуманітарних наук*. 2006. № 8. С. 108–113.
6. Samovar L., Porter A. Intercultural Communication: A Reader. URL: https://www.twirpx.com/file/146062/.
7. Кучмій О.П. Міжкультурні комунікації. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.
8. Березіна Ю.О. Роль Мартина Лютера та його перекладів Біблії у формуванні нормативної німецької мови. URL: https://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/article/.
9. Зорівчак Р.П. Україністика в інтелектуальному життєписі професора Юрія Олексійовича Жлуктенка. *Іноземна філологія*. Київ. 2012. Вип. 124. С. 116–131.
10. Рильський Максим. Зібрання творів у 20-ти т. Київ : Дніпро, 1987. Т. 16. 384 с.

Cherednyk L. The role of translation in cross-cultural communication

Summary. The article is devoted to the theoretical analysis of the development of cross-cultural communication and the study of translation as an important component. The author notes in his scientific research that cross-cultural communication, caused by the growth of numerous economic, trade and cultural contacts in recent years, plays a significant role in the modern world. The study traces the stages of formation of intercultural communication, from the ancient period to the present. The scientist emphasizes that the term "intercultural communication" is multifaceted and consists of two main components (communication and culture) and therefore requires an interdisciplinary research approach. The works of leading foreign scientists on significant problems of cross-cultural communication are considered, in particular, the scientific views of E. Hall, G. Traiger, K. Clachon, F. Strodbeck, L. Samovar, R. Porter on various aspects of this issue are characterized. The study of this issue in the research of Ukrainian scientists was also studied. The article considers the genesis of understanding the essence of translation as a dialogue and emphasizes the ambiguity of this term. It was noted that translation plays an important role in the process of intercultural communication, as it involves overcoming the cultural distance between communicators and aims to ensure their understanding, breaks the interlingual and intercultural barrier, promotes the formation of a specific national and cultural mentality. It has been established that translation is a broad dialogical process between the author and the reader through the translator, which contains reception and interpretation as the basis for establishing a dialogue between the text and the translator. A special type of intercultural communication is literary translation. This kind of translation can be considered a real work of art of the word, a manifestation of the highest skill and poetic talent of the translator. The personality of the translator becomes a kind of guide in the process not only of improving language communication between representatives of different nations, but also the formation of intercultural dialogue between them.

Key words: communication, cross-cultural communication, intercultural communication, translation, literary translation.